

UMUCINSHI

LANGUAGE CENTRE
ILONDOLA
P. O. CHINSALI - N. RHODESIA

Ms. A. 11
ZAMBIA
ARCHIVES

OXFORD

Kafula Mpashi

Umucinshi

Amabuku na yambi
ayalembwa kuli Ba S. A. Mpashi:

Cekesoni Aingila Ubusoja
Ubusuma Bubili
Uwakwensho Bushiku
Ukupoke Cinsenda ku Nkoko
Uwauma Nafyala
Icibemba Cesu
Pano Calo
Abapatili Bafika ku Babemba
Pio Akobekela Vera
Bakutemwe
Akatabo ka Baice

Umucinshi

by

Kafula Mpashi

THIRD EDITION

CAPE TOWN
OXFORD UNIVERSITY PRESS
1961

Oxford University Press, Amen House, London, E.C.4

GLASGOW NEW YORK TORONTO MELBOURNE WELLINGTON

BOMBAY CALCUTTA MADRAS KARACHI LAHORE DACCA

CAPE TOWN SALISBURY NAIROBI IBADAN ACCRA

KUALA LUMPUR HONG KONG

*First edition published by the
African Literature Committee in 1947*

*Second edition published by the Oxford University Press
in association with the Northern Rhodesia and Nyasaland
Publications Bureau in 1952*

*Second impression published by the
Oxford University Press in 1956*

Third impression 1958

Third edition 1961

PRINTED IN BEMBO

BY THE STANDARD PRESS LIMITED

34 GLYNN STREET CAPE TOWN

I F I L I M O

Umucinshi ifyo umoneka	I
Umucinshi uko utula	I
Umucinshi ku babiyo	2
Umucinshi ku banakashi	4
Ukucindiko twaice	5
Ukuicindika we mwine	6
Ukuicindika pa njanda	II
Utumisango tumo utwakwendelamo	13
Amano ya mu bwingi	14
Imibele ipya	15
Insaka	18
Ukulwala	20
Ukusowa	22
Ukwela	24
Ubulembo	26
Umuntu ne ndalama	26
Ukukobekela	28
Impango	30
Icikuuku	31
Amalwele yabi ayashifwaikwa	31
Icifulo	32
Amakuule ya pa misokolo	34
Umulandu wa kutema	35
Ulubuli	36

NGOLEFWAYE nsalu kuti wasendo lupiya wayashita ku stolo. Bushe ngolefwayo mucinshi nao kuti wasendo lupiya waya-shita? Awe mwandi ico tacatala acimoneka, no kufiwa kuti wafhiwa. Epo yabe ndalama ishito mucinshi, ishina Iya nda-

U mucinshi uko Utula

Cinecine abantu bambi baba abasalulwa, bambi abaci-ndikwa. Na pali'ci tuli no kwesha ukwishiba bwino ifyo ici cintu cenda. Imisango ilenga abantu babe abasalulwa ingi, te ya kumano. Imisango ilenga abantu ukuti bacindikwe yena tekuti itwaye ukwishiba pantu yaba ne cishinte cimo.

Nga waikala pa nsaka walakutike ifilelanda abantu pa mibele ya buntu; ibilililibili kuti waumfwa aya mashwi: awi mukwai, Ielo amuti ulya nao muntu, ulya wena imbwa shalimulila ama-nol Pambi kuti waumfwe?h: 'Owe! Ulya wena mulakeni Iye te wakubika na mu Iyashi, ulya ciwelewele? Aya e mashwi balanda nga baibukisha umuntu uo amano yashafula mu mu-twe. Eliyo pa nsaka pene kuti wateshapo aya mashwi: Ala kano kantwa wena e wamano. Atemwa: Iyo mwandi kampanda wena ulya ni mfunu ya bene. Aya e mashwi balanda nga bai-bukisha umuntu uwamano.

Mu MISHI umwaikala bantu, na ponse apali mpendwa ya bantu, tekuti babe abalingana bonse ukucindama. Bushe ici cintu caba shani; nangu cinsihi cilenga? Ici cintu imiku iingi citula ku nkulo ya muntu. Bambi tabapoka mafunde yeneene ayakubasangula abantu benebene pa nshita baisakula. Bambi nabo nangu engati alishukile abakumufunda bwino Ielo ukupusauka kwapulamo asuka asanguke ciwelewele.

U mucinshi Ifyo Umoneka

lame i batila "mucinshi". Emukuti ngolefwayo mucinshi ku babiyo kano wabapela umucinshi obe, ababiyo nabo kuti bakupela umucinshi. Abakucindika ni bani? Abakucindika bantu fye bonse kumo kwine no twaice, utwaume no twanakashi apabulo kushapo nangu kamo. Pantu nga wacindika abakalamba beka utwaice twena watusha, utwaice twine e tukesakonawilo mucinshi obe ulya washita ku bakalamba. Nga wacindika abaume beka, abanakashi e bakapasaula ulya mucinshi ku baume. Nga wacindika abanakashi beka, abaume kuti bakusula nganshi. Kanshi kano wakumanisha fye bonse.

Umucinshi ku Babiyo

PA KUCINDIKA babiyo kuti wabacindika mu nsoselo, mu micitile na mu mano yobe. Wilaitukumuna pa babiyo nelyo pannonno, nangu wingati ni we wamaka ukubacila, nangu wingati ni we uli no tufyuma ukubacila. Nga lwa fyuma lwena wilaesha na kulandako mu musango wa mataki, pantu nga waibika pa mulu we mwine ku mataki, ababiyo kuti bakusula nganshi: umucinshi tabaipela, bapelwa fye ku balemona, pantu ilingi abansu e baishibisha imisango yesu ukucila fwe bene. Te cakwesha ukuifwailo mucinshi ku bukali. Mu Cibemba tulaluba sana pantu tutila: kano mukalwe nankwe nga mukashitane umucinshi. Umucinshi taushitwa ku maka nangu ku lubuli iyo, ulubuli lwena lushita impatila. Umucinshi ushitikwa fye ku mucinshi ubiye.

Nga muli mu kati ka lyashi na babiyo, wilapusha ishiwi lyobe muli bonse kwati niwe ulipo weka. Nda kanshi bonse nga balundumuna amashiwi bushe kuti mwaumfwana shani! Ici ica-kuti kanjikatishe bonse banteshe e cipange congo; na mu bwalwa e cilenga icongo, pantu lilya bonse banwa, uyu alefwayo kusosa noyu nao alefwaya, kabili cila muntu alefwaya ukuti

bonse bateshe, mu musango uyu casanguke congo icakuti nga waingilamo no kuti umfwepo nangu kamo nakalya; elyo nabo bene no kuti baletesha ifilecitika kunse nakalya.

Ifikansa nga fyaluma, talalako fye, pantu abafikansa tabafwaya kusuminisha munabo nangu bengeshiba ukuti alelande fyacinecine. Ifikansa te fya kukonkelela pantu e mutula ukusunkana. Mu mulandu wa fikansa nga wamona ukuti ni we ulubile, kuti bwangubwangu wasuminisha auti nine ndubile mwandi kanshi cilya cintu nshacimwensekeshe bwino; e kufuma icumi.

Umusango umbi uufika pa nsaka musango wa kuibuba pa bwali abantu icalo cituntulu. Umuntu uulefwaya ukwikala ubumi ubwamucinshi tekuti alesuminisha ukuibuba pa kape ka bwali kamo nangu engati ali ne yakuluko mulopa.

Ulwambo nalo pa nsaka lulesa limolimo. Umusango wa kwamba umuntu e musango uwakuicusha fye, nga kanshi ico wingalayambilo muntu cinshi, nalimo ulefwaya abaloshi bomfweko? Uyu musango wa lwambo nga wafika pa nsaka tacilingile umuntu uwamano ukuwilamo, kabili cawama ukufumapo fye nga taukwete musango umbi uwakuti uleseshemo ababiyo ukucite fyamusangoyu. Umulomo nao teo, nalimo nga wali wasangwa uko bacilayamba umuntu te cakweshwa wisemweba auti umfwa ifyo bakantwa bacilasosa, ici naco ni bukansongelekanya ukaleka abantu balapantana insapato no kupatana kwabapo — ici cibi nganshi.

Icakutinta cilaputuka, nga wamona cakosa lekako. Abantu bambi baba abafonauka. Umuntu nga akutendeka calinga ukusulako fye pantu nobe nga wamukonkelela kuti mwalwa bwangubwangu. Batila “munshinyelwa tawama”, kabili batila “icela bacolola apo cifutubele”; e pamo pene no kukosha ifikansa kuti bakututamo ikofi, nga wanakilila iyo. Nga cakanga mu kubutuka lyena kuti wasala amano.

Umucinshi ku Banakashi

TAKWABA MUSHI nangu umo uwabulamo abanakashi. Abanakashi bantu fye pamo pene nga baume. Pa kumona umucinshi uutuntulu kano wacindika abantu bonse. Ukutendekela fye ku twaice, tulya tucili tulebuta mu nkolo, abakashana, banamayo, nga bakote bena bakuputililako no mupu.

Limbi umucinshi wa muntu onaikila pa mukashi wakwe. Tacalinga nangu panono ukupuma umukashi. Ukupumo mukashi kulonaulo mucinshi na mu misolo. Abantu kuti balalanda abati bushe kampanda nao ico apumino mukashi pe cinshi? Bushe ninshi bufuba? Bambi abati awi mukwai te cilishilu fye; pambi abati ni nsala. Palibufi nga ni pa mulandu wa mu-sheto pena te cakweshana nangu ukumushinamo.

Limolimo abanakashi bene ebalenga ulubuli ku mulandu wa kuluba ukusosa, nga bali na babiye ati: awe mayo ine tabatala abampuma umone ifyo twaikala nabo inshita. Ababiye bamwasuka abati: yangu mune, ala ninshi balikusula bafwayo kukuleka abati nicenjesesha munandi. Elyo umwanakashi nga afumapo aya kuli wiba alapange congo lwasuka ulubuli lwaima elyo ku mutima kwatalala. Ii misango ya banakashi tayalinga kukonkelelamo kuti waposana amano. Lelo amuti e bumuntu ubu, te bunkafwilakwi! Bushe mu kupumwa mwaba kakulu nshi? Mu kupumwa mwaba fye ukutukila, umuntu alwala afwa no kufwa, na babiye bashala, elyo acenjela! Limbi mu musango uyu wine uwakuti kampilikishe umwaume uleke angume ciwame kanshi mwatula fye ukulekana.

Ukucindika abanakashi e kucita fyonse mucinshi-mucinshi uko bali.

Icintu cimbi icilenga umulumendo asalulwe ku banakashi citula mu kucena. Bambi bacenya cikashana nelyo talefwaya. Ici cintu cibi, pantu kuti akweba ifibi, nga tatukene pa menso yobe, lilya wafumapo kuti ashala alande mpili ne mishitu.

Kabili pabapo akamusango kambi akashawama pa kati ka baume na banakashi, e kamusango ka kulekelo mwanakashi e usendele akape, umwaume wena aleikampa fye! Nga twingeshiba bwino umucinshi wa banakashi, kuti twaleka aka kamusango.

Ukucindiko Twaice

NGA WASALULA akaice ninshi waisalula we mwine. Umwaice alinga ukumwasuka no mucinshi uumulingile. E mukuti pa kulanda no mwaice calinga ukumwasuka ukuti: eya mune, iyo mune, mwapola mune, shalapo mune, nangu ukutila: ifyo te fyo mune; na mashiwi yambi ayamutelelwe.

Abaice bapashanya imisango ya bakalamba, kanshi calingo kusambilisha abaice imisango isuma, iyamucinshi. Calilinga limbi ukwipusha umwaice nga muli nankwe babili auti: bushe nomba tucite shani mune? E kufunda abaice ukutontonkanya.

Tacawama ukutinya utwaice, ukukalipe cikalipekali, uku-bepa utwaice; ifi fyonse kucusha abaice kabinge kubalango bufi. Abalumendo bamo pali uko bafumye misango ya kute-ka abaice amakombo. Uyu musango wa ciwelewele, kabili bulili. Calibipa ukuteka abaice amakombo; kano fye ukubalanga bwino ukusamba bwino ku maboko pa nshita sha kulya.

Tacalinga ukusuminisha akaice ukufomene filyo, pantu ici nga cabelela kuti kaisasanguka akalya-fibi. Ukutumansho twaice naco tacafikapo. Abaice bapata sana umukalamba uutumansha, tekuti balefika na mu pepi kuti baletina ukutumansha.

Te cakweshu ukutuka abaice, ici cintu kuti cabalange nsele.

Mu musango wa kuicindika ku twaice, kutwalako mucinshi obe, abaice nabo kuti bakucindika no kukutemwa. Utwaice tulasausa nga wakapimpila. Cinecine nda ulecusha utwaice limbi ukomfwa twakwasuka atuti: coka.

Tecakwesho kutwika abaice ifyafina ifishilingene na maka yabo.

Abaice tabalinga kusuminisha ukunwa ubwalwa. Nga kanshi umwaice nga atendekela bucakolwa mu bunya bwakwe lelo nga akula kuti kwaisaluba!

Wilakunkunika akaice ulubilo, ukawa.

Eko fili fitungu fimo ifya Bubemba uko bacusha abaice nga bafika pa kupa. Shibwinga bamubabisha kaenya nalimo bamusuba sepe ne fintu fimbi ifyabipa nganshi. Ii te misango ya kucita. Ii misango ya citutu kabili ya mu bushiku ubwinebwine. Twalishiba ukuti kale emo balecitila, lelo ii misango te yakuleta na muli shino nshiku sha cisungu. Caliwama ukusunge misango iyakale iisuma, lelo iya musango'yu yena yalinga ukuleka.

Bamo batuka na kanya akacili fye pe bele, nalimo balekasolobola abati akamwana aka mutwe ngo lusombo! Uku e kupusauka icinecine. Takwaba umuntu uwakaele ukulingana na kanya.

Ukuicindika we Mwine

Abantu nga bakucindika, nomba tausakamana kuicindika we mwine ninshi umucinshi obe ukapwa. Ukuicindika kuli mu nshila ishing; nga taulesamba nalimo taulefwala, bushe umucinshi kuti wakondenkana shani? Abantu kuti bakusula, abati umucinshi wena alikwata ku bantu nomba umwine cipuba. Nga ca mulandu wa kukanasamba cena mwandi katwishi, pantu abantu bapata sana umuntu uwafiko.

Nga taukwete butetekelo kuti waonaulo mucinshi obe; abantu bapata sana uwabufi. Nga mwalayana no mubiyo ukuti mukacite cakuti na cakuti tacilingile ukufutuka apabulo mulandu. Kano ifyo mwapangile ukucita nga fibi, lyena kuti cawama ukusonsolokamo. Nalimo nga mwapanga ubulendo na babiyo,

calinga ukucite fyo fine mwalayene. Nga wafilwa ukwima, conse kuti wayabeba auti nafilwa ukwima ku mulandu wa kuti na wa kuti, e pakuti baishiba bwino, pantu nga taubebele nalimo kuti bapose nshita yabo mu kukulolela.

Mu fyalo fimo mwaba umusango wa kutumya. Nga bakulalika ku kutumya tacilingile ukukana apabulo mulandu. Uyu musango wa kutumya te ubi iyoo pantu emo fwe bantu twafwanine milimo. Nga filya fyaba umulimo wa kutanda male mu bukula; uyu mulimo walinga ukwafwana mu musango wa kutumya pantu umuntu umo tekuti atande ubukula bonse pa bushiku bumo. Ubukula bwalinga ukubutanda pa bushiku bumo nalimo shibili pantu inshiku nga shafula amale tekuti yalingane ukukula kuti yapusana. Na kabinge pa kutumya tacalinga ukucito mulokoto ku mulandu wakuti te pa mobe. Pa mobe nga walikosa, bushe pa mubiyo pena epo uye mu kunajana! Iyo, ici cibi, na babiyo tekuti bakutetekele kuti baletila kantwa abano mufulo.

Ukwafwana kwaliwama sana nangu pashingaba cilambu. Imilimo imo yalyafya sana ukuibomba weka, kano muli no mubiyo. Nga filya fyaba umulimo wa kubango butala; bushe umuntu umo kuti aubomba bwino apabula uwakumwikatila ulubango.

Ifikansa fya mu bwalwa e fishili fya kukonkelela we muntu uwamano. Bambi caballosa mukuti nangu naishiba ukuti e ulubile, ukutontwela nakalya, abikilepo fye fikansa. Abo tabacita bwino, kabinge e balubuli mu bwalwa. Fwe bantu bonse tulaluba, kanshi tacilingile ukukwate nsoni sha kusumina fye ukuti ninduba. Nga waisuminina ukuluba we mwine, ninshi wafume cumi, e mano.

Ubufi bubi icibi. Fwe bantu twafula umwakubepo bufi, limbi tubepo bufi bwa kuipokololako. Ici naco te kufuma kwa cumi iyo. Nga ni pa mulandu calinga ukulanda fye icacishinka. Nangu ni mu kwangala, namo ni ifi fine tamubula bufi bwakupokako, nga filya bambi nga bamulya pa mpeta, akana ati iyo

shasandana fye; ici te kufuma kwa cumi iyo, bushe impeta ishasandana nasho shilalubika, kuti fye nga nabakulya walekamo fye. Ubufi bwa kuipokololako e kuibepa; nga kanshi nga wabelesho kuibepa we mwine lelo nga babiyo kuti kwaluba!

Ukufyenga babiyo mu micitile yobe nao musango uwabipa. Nalimo abalendo nga balekwipushe nshila yalola ku mushi ubiye wibalanga nshila ya kwifwe, nangu inshila intu waishiba ukuti yapelela pa mitanda. Kuti wabalanga fye nshila iyacinecine iyalungama noko kwine balefwaya ukuya, wabebako ne fili mu nshila.

Ukufyengo mubiyo cibi nganshi, pantu takwaba nangu umo uufwayo kufyengwa. Nga ulefwayo kucitilo mubiyo icintu ico ushishibe bwino, kutala waipima, watala waesha we mwine weka, wamona nga iwe kuti cakuwamina elyo wacitilo mubiyo. Nga wamona cakubipila wiesha kucicita ku mubiyo pantu nao wine kuti camubipila nga filya fine. Fwe bantu twalipata sana abanensu ukutucite fibi, kanshi twilayesha kucitila banensu ifishingabawamina.

Umuntu uushitetekelwa abantu bamwite cipuba. Ici cacinecine. Ifintu ifingi muno calo fyaba fibili-fibili, nge fintu ukubuta fyapusana no kufita, ukukaba fyapusana no kutalala, ubusuma fyapusana no bubi; icishinka naco fyapusana no bufi.

Ukukongola ku mubiyo te mulandu, nomba usanguko mulandu nga taubweseshe. Nga wakongola uli fye no kubwesha, pantu tauli mwine iyo, umwine ni ulya wayashimeko. Ukukana bwesha bwangu nako kubi; nga wakongola uli no kubwesesha fye palya pene mwapanganine apabulo kupishapo inshita imbi. Kanshi calinga umuntu uwamano ukusakamana ku nkongole. Nga taumwene fyakubwesha bwangu, naco uli no kulomba umwine ukuti akubikileko inshita. Ne lingi line ukukongola takwawama pantu kuisangulo musha wa mubiyo. Elyo ukubako, abakongwesha bamobamo nabo tabacita bwino ku mulandu wa kupinda mu nshila iishiweme iyakuti akupamfya fye mpa-

nga yonse nomba na pa kutushisha pabula. Ici naco te musango usuma; umuntu talinga ukumupinda umusango uyu kwati alikana ukubwisha. Ukuba kwena mulondola kakwe alalondola, lelo tekulondola kwa kuti umubiyo no tulo twabula.

Ukusantika. Ukusantika kwawame cibi; nga wapelwa akantu te cakulaba ku kusantika pantu e mucinshi kabili e kulangilila ukuti watasha sana. Pamo pene nga bakucitile cintu nalimo bakwafwa, tauli na kulaba ku kusantika. Nangu umwaice nga akuletela amenshi, musantike. Calilinga ukwishiba ukuti ifyo tulanda pa kanwa e filangilila ifyaba mu mutima. Nangu washita fye, calinga ukusantika. Ukutila santi mukwai tacayafya nangu panono, no kufina tacafina, na pa mukoshi te kuti cikupate nelyo panono. Ukusantika kwawame cibi.

Ukwiba. Ukwiba kubi sana kabili kwamusebanya nganshi. Abantu batila nga bamona fyafula abati: "Yaba, lelo apa napo kwiba iyo apa pena kubulapo fye." Umuntu nga alelandefi ninshi no kupusauka alipusauka. Ifintu ifishili fyobe efyo uletila auti te kwiba iyo kubulapo fye! Te cakwisha kubula fintu fya bene ku mbali apabulo kulomba ninshi waiba.

Nangu wingatola fye icakutola pa kubala kano wabilisha, ukufwayo mwine, pantu nga watola wafisa no kufisa tacawama; nge pali pa nshita wacilatola nalimo umwaice acilakumona, nga caishibikwa ukuti ni we we mucindami, ni we utolele nufisa ninshi umucinshi obe waonaika. Nangu pashingaba abalekumona, uli fye no kubilisha mpaka umwine amoneke. Ici cena umuntu kuti atetekelwa. Nangu icintu nga nacilubila ku fifwani, abantu mu mushi kuti balanda abati iyo mwisakamana nga ni ba kantwa balepitako ninshi cilelondoka. E kutetekelwa.

Imisuula. Uwasuula ababiye nao kuti bamusuula nge yalya mani. Cinecine tacawama nangu limo ukusuula abantu. Bamo-

bamo balasula incito ibomba abanabo; ici kuluba ukukalamba nganshi. Takwaba milimo ibomba abantu iishifwaikwa, imilimo nangu ingaba fye iyakupyanga pa fishala nalimo ukucita shani na shani, yonse ilafwaikwa. Apo betila ifisoso nga tapalepyangwa kuti palanunka, na balunshi kuti balafyalilapo, pasuka palafumo bulwele bwalalya abantu. Ubulwele tabusala, ne mpanda ilalwala nga filya fine. Ecalenga imisolobolo te yakwesha kusunisha mu kanwa ka muntu uwamano.

Ukusuulana kwabipe cibi. Bambi basula umuntu uwa mutundu umbi ico tabaleumfwana nankwe lulimi lumo nalimo no tumisango tumo tuli utwapusana. Iyo ici teco; bonse fye tuli bantu ukulingana, takwaba umuntusana no muntupanono fye, iyo; muli bumuntu twalingana fye bonse apo icalo caisulila paa.

Uluse. Umulandu wa kubeleshanyo luse no mulandu wa kwafwana, ifi fyakukomapo fye pe. Limbi kuli abalanda, ukubaafwa cisuma nganshi. Ukubako kwena, ukupelo mulanda citemwamwine, lelo nga taulefwaya kumwafwa kuti wapita fye tacilingile ukulamuseka no kumusunka cipyucipyu.

Ukubeshanya uluse ni mukuti umubiyo nga akubifya nalimo akulufyanya nangu akufyenga pambi akucusha, caliwama ukubwesho mutima apo pene no kutendeka ukuseka nankwe. Balalanda abati miti ipalamene taibula kulila gwema. E pamo pene na muno calo fwe bantu tuli bengi kusuka watena ku mubiyo, kabinge tulatena fye bonse, na palici kanshi abanensu nga batena kuli ifwe calinga ukubakwatilo luse apo pene. Nga tatwishibe kubeleshanya luse kuti calete mpatila, impatila nayo e ileta icilandushi, icilandushi cabipa nganshi.

Cawamisha ukwibukisha ukuti ukupatana teko nangu pengati pali umulandu. Nga twingeshiba bwino uyu mulandu wa kutemwana bonse, lyena na muno calo mukaba fye umwayanguka, ne nsansa ishingini, nombamba tukaleyangala fye nge sabi lya mu cishima. Uyu mulandu wa kutemwana banensu nangu

pengati pali umulandu kuti twawansha mu nshila ya kubelesho kuikanya no kukanaitemwa.

Akapobe nga kakusuma pe tanta kuti waumapo bwangu-bwangu pantu ulefwaya ukepaye, eflyo caba mu mubili wesu; na mu mano ni'fi fine emo caba cimo icitila nga bakufulunganya calakupingula ukuti ucitepo kamo aka cilandushi. Ku mulandu wa kapobe te mulandu, nomba ku bantu banensu kwena teco. Umutima tuli no kuukanya mu fya musangoyu pantu uyu e mutima wa cilandushi kabili e mutima wa mpatila no lubuli; uyu e mutima utwala ku fibi calinga ukuukanya.

Ukuicindika pa Danda

NANGU WINGABA umuntu uwacindama mu misolo, lelo pa njanda pa mobe nga tapali apacindama ninshi nalyo line umucinshi obe taukumanine.

Calinga ukusaamika abantu bobbe pa njanda, umukashi na bana, na bonse abaisa ku kulabela ku mobe, pantu aba nga bayenda ubwamba ninshi taciweme. Umwanakashi tawaminwa nkunge lelyo cinono. Bambi tabasakamana mwana nga acili akaice, kuti wasanga kaleyenda fye ubwamba, nga wati usoseko abati lelo umwaice nao ali na bwamba nshi! Umwana alilinga ukufwala, nangu engacepa shani pantu e mucinshi.

Insala nayo tayakwata mucinshi nga yafika pa njanda. Cila-bipa sana utwana nga tulelila insala pa njanda. Nakabili tacinga umwanakashi ukusebela ku kupula pe na pe, pa njanda apaba na we mwaume.

Abantu bamo balatina baloshi, abati abana bandi pamo no mukashi wandi nga balafwale nsalu ishisuma abaloshi bale-bafimbila babalowe. Ici cintu naco kuicusha fye; bushe umwanakashi na bana baleendo bwamba ku mulandu wa muloshi! Umuloshi nao atuteke ku kalili!—Icintu cakwishiba nici; ubu-

loshi bulowa ababutina. Caba pamo nga filya mulelwa no muntu, elyo mu mutima uletina auti mwandi alenguma; cinecine ngolemutina kuti akufutula. E pamo kabili nge mbwa iikali, nga wacito mwenso kuti yakukonka yakusuma. Ubuloshi nabo efyo bwaba ifi fine, bwipaya ababusakamana. Mulandu nshi umusungu talowekwa nangu abiye shani? Mulandu wa kuti Umusungu tasakamana buloshi, na mano yakwe tayalolako. E pamo pene na we muntu umukaya, nga wafisula watalushako na mano yobe tekuti ulowekwe ne fintu ifyacabecabe ifyabule nshila.

Ubwanga bwa kuposa mu menshi na mu fyakulya nabo kuti wabutaluka nga waleka ukulye cilyelyelye ne cinwenwenwe. Fwe bena Africa nga twalakonkelele milandu ya buloshi icalo cesu tacakanine pa mulu ukulingana ne fyalo fimbi.

Mu kuicindika pa njanda mwaingila ubusaka bwa mimonekele. Pa njanda nga paleikala apasapa naco kuti caonaula umucinshi wa muntu, kabili cena calundapo no kuleta malwele.

Umwanakashi amano nga yalimucepa ni ncito ya mwaume ukumulangilila ubusaka. Te ku kumupuma iyo. Ni ku kutolo mukusao umwine no kupyanga pa lubansa, abwela aikala na mu mupando alabelenga ne citabo. Umwanakashi kuti asanga amano umwine.

Elyo kabili umusango umbi uwakusungilamo pa njanda pekale ubusaka, musango wa kubike fipe. Wilasuminisha umwanakashi ukubiko tunweno twasensauka mpanga yonse. Calinga ukwakanya utupe tonse pa ncende ya tuko, e mukuti apekala akalifumo ninshi apo pene inshiku shonse, apekala akasembe ni apo pene; ifyo fine na ku mbale, imiko, amalongo no tuntu tonse.

Wilaesha kubike fyanso panse. Umfwa ifyo namwene: Bushiku bumo cilya abantu babwela ku milimo, bamo babikile amafumo na masembe pa nsaka, baikala na pa fipuna bate ndeka no kupuma mumamba. Awe kanshi ne shilu lyafuma

noku; lyaisawa pa mafumo ayo yene, lyalabapusa nayo. Abene ba mushi bafulumuka pantu tabakwete fyanso. Awe fyata-mfyanya mushi onse na bantu bonse bafulumuka babutuka milundu yonse!

Elyo kabili umucinshi pa nanda calinga ukukwata ifyakwikala po, nga kanshi nga wafikililwa na beni bushe ninshi kuti caisabasansamusha ukwikala panshi? Bambi nabo tababelela kwikala pa matanda, bushe kuti caba shani? Te nsoni!

Elyo kabili ku mulandu wa mucinshi, calilinga ukukula amayanda ayakalamba ayakuti nangu abeni bobe bese baleloloka. Kabili calinga ukuti mu kati nayafulako panono. Bushe ici ifwe tutila nga waya ku kumono mubiyo, cilya wafika akupo-kelela, cawama ndanshi; elyo cilya bwaila akusunkilisha kumbi ku cipompa; bushe ici cintu califikapo cinecine! Bushe ninshi maka e yatubula ayakukuula amayanda ayafungulwike? Nga kanshi yalya maka tupindilila icipinda cakula filya yena yatula kwi?

Elyo aya mashiwi ya kucite nanda iikalamba citemwa-mwine, lelo calinga ukwibukisha pa nshita tulelanda pa mucinshi, pantu inanda ya kamfyemfye taisebulula nsoni.

Utumisango tumo Utwakwendelamo

NGA WAYA kwa mubiyo tabafikilila fye ukwingila pulata kwati ni mu mobe, kano wakonkonsha pa mwinshi nalimo watila "oti", ukulingana ne fyo mucita ku mwenu. Nga bakwasuka elyo wamona amaka ya kwingila. Ukufika mu nanda namo tacawama ukulabelenga utukalata nalimo ifitabo ifyo wasangamo. Elyo pa kulande lyashi ulelanda ne shiwi ukulingana ne mpendwa yenu, ukupunda pa kusosa kwati uleyeba nkoma-matwi teko; kabinde no kumona ukuti ilyashi uleshimika lile-sansamusha abaleumfwa; te kubikapo fye ilyashi mbwa-mbwa-

mbwa nelyo uo uleshimikila tafitemenwe ifyo ulesosa. Abantu abengi baba no mucinshi, kuti nga uleshimika nelyo tafitemenwe, ashipikishe fye ali nga uuletesha kanshi nakalya. Ukumfwa nga atendeka ukulisha akamunsoli lyena ninshi cacilamo. Ifi e fimo pa fishibilo fya kumwenako umubiyo nga atendwa, kanshi nga cabe'fi kuti waipifyako ilyashi, ilyashi lya ciyeyeye kwena talinunkila lyena kano pa bulendo. Pa kulanda napo kano mulepeleshanya ilyashi tekuti fye bonse pamo pene mulesosa, nga kanshi uwingomfwa ku mubiye nani!

Bukamamanya nabo tabwawama, kano nga ni bukamamanya bwa kusansamusha abantu. Ukukutumana nako teko. Caliwama ukuba uwasansamuka pa babiyo kuti baleti waba no bashilu mu nda, no kukutina balakutina.

Pa kufuma mu njanda mwa bene batila shalenipo mukwai, abafyuka fye, cilya kuti bashalabalekufwaya.

Amano ya mu Bwingi

LIMBI FWE bantu twangala akalibumba nalimo akacitente. Amano ya mu bwingi nayo yalinga ukusalamo ayalungeme. Abantu abenda mu kalibumba limbi bacita icicitecite. Ici mulandu wa kuti ubwingi tabwaba na mwenso. Ilingi abali mu kalibumba balacite cintu ica nsoni apabula no kuti bamone nsoni, neci cintu ca kuti umuntu nga ali eka te kuti engesha na kwesha, amano kuti yamupingulula bwino. Ecalenga, nga tuli mu bwingi calinga ukutontonkanya no kuikanya mu fintu ifishilungeme, pantu nga twalakonka fyonse ifyo tulecita mu bwingi kuti twaibelesha imisango iyakuti limbi yatuletelela nga tuli fweka. Nga cakuti pali umo e uli nga e ulepingula, calinga ukutontonkanya pa kucita filya alesosa pantu nga twingalasuminisha icisuminishesuminishe ninshi tulecita nge nkoko lya ilefwayo kwingila mu kabwendo akanono.

Imibele ipya

ICALO nacaluka. Efyo basosa. Lelo kwena icalo tacaluka, caba fye. Abantu ne misango yabo ne mibele yabo e fyaluka. Nani uufwaya ukushalila kunuma? Bonse tufwayo kuya pantanshi. Icakwendela pamo ne nshita cakale na kale, na Abalatini bakale balecisos ahati *tempora mutantur et nos mutamur cum illis*. Ifyakale nga fyakota, tufileke. Ifipya nga fyawama, tubemo. Pali ukusala amano, pantu limolimo icintu nga cakokola calumba no kulumba elyo ciwamisha. Ifipya nafyo kwaba ne pinda lya-kutula ifikula bwangu tafikokola kuuma.

Nga mwakumana no muntu mwaikala nankwe uo imisango yakwe ishaba nga misango yobe, kuti cawama ukucindika ifibelelo fyakwe pa nshita muli nankwe. Wimupatikisha ukuti eo akonke ifibelelo fyobe; tamwaumfwane bwino, alekupata atemwa akusuule; pambi ni we umusuule. Tacifwaikwe co.

Mu cintubwingi. Shino nshiku onse uutemenwe kuti aingila mu otela ku kulya atemwa ku kunwa. Muli abantu abengi abamisango iyalekanalekana. Mulekonkapo ifibelelo fyakwa ani? Bushe cisuma ukutwalamo ifibelelo fyobe efyo walalangisha? Niwani? Abantu pa kumona kuti bakutula shani? Mu otela konke misango ya mu bwingi. Fwala bwino. Ukufwala bwino kwa shino nshiku litoloshi ne ceketi na tai ne nsapato. Fwala ifishalepauka. Mu njanda tabafwala cisote ku mutwe, bushenzi sana. Nani uufwaya ukuba umusenshi pa banankwe? Ukufwala kwa banakashi ni ndeshi iyabilwa bwino. Umwanakashi ukufwala akalitoloshi ninshi kamo kalipooka mu mutwe wakwe. Ngefyo tulamona abanakashi Abasungu balafwala! Kabafwale. Ni mukuti nabo bene kamo kalipooka. Ku Bulaya limolimo abanakashi balafwala utumatoloshi mulandu wa mpepo, pantu itoloshi lyalikaba ku molu ukucila indeleshi. Kuno calabonde

nshatalanteshako mpepo yakuti abanakashi balefwalila amatoloshi. Na ku Bulaya kwine abanakashi abaicindika tabafwala cifwalefwale. Ngefyo nako kwine balabasenteka. Nga cinshi pa kweba umwanakashi uwacincintilo mulume batila women who wear trousers. Mu Cibemba tacilolele mukutula abanakashi abafwala ututoloshi iyoo, calola mu kutila "na bwanakashi!"

Umuli nga mu maotela kuti mwafika, mwasale ncende, mwaikala. Nga muli ababomfi abaishiba bwino incito yabo kuti paisa umo ku kumutumika. Te cisuma ukulaumana no mubomfi. Te cisuma ukulamweba amashiwi yabulo mucinshi. Ninshi tawaicindika we bwana wine weo baletumika. Umubomfi nao wine ni bwana nga ainuka; lelo pa ncito umuntu onse bubwana alatala abika e pakuti umulimo ubombeke bwino.

Icongo. Fwe Bena Africa twalikwata umusango umo uushayamo nangu panono: icongo. Kuti nangu muli fye batatu, pa kulanda kwati uletambikisha abali kwishilya lya mumana. Umo muli kuti mukabile na see ku kabolokoto. Fwe bamo kano fye nangu cilimba cipongomoke nga tumfwe bwino. Pa kulanda kupongomoka, pa kuseka kupongomoka. Pa kulila kupongomoka. Pa kuumana kupongomoka; nga tuli mwishitima ninshi congo cilimo, muli bashi tuli pa bulendo ni mu congo; nga ni mu bwalwa mwena ni mwa shetani ku congo. Umwingi fye umuli Abena Africa kuti waishibila fye kutalikutali wati shamfumu shilimo. Awe bane, te kuicindika iyoo. Te bwingi bulenga butuutu ninshi bucili mu mitima. Abantu abaicindika apo bali kuti balenasha amashiwi, baleumfwana fye bwino. Icintu icikalamba nga muli mu bwingi, wicita nangu cimo icakuti cicushe abantu bambi. Cindikisha abantu bambi, ninshi waicindika we mwine. Wilacisha mu cipimo akantu nangu kamo, ne shiwi line balapima.

Mu mishi mu mwesu nangu abantu bacite congo ca bonsepamo te mulandu sana, pantu bonse mu congo emo bali. Mu matauni te ifyo. Mu kompaundi wasanswa ne mfwa atemwa ubwinga,

wayashita ubwalwa, waita nabo mwishibene nabo mwatampa no kulishe fikopo pompoto-pompoto bushiku bonse. Ni palyapene mubelele epo ciweme, tamwitile kompaundi onse ku kucinda, bambi mulebafufyo tulo ku congo cenu. Bafilwa ukusendama bwino. Mailo bachelwa ku ncito, atemwa baya mu kushipula pa ncito. Umwine wa ncito afulwa. Congo cenu cabifisha abanenu incito. E buloshi bwa shino nshiku. E mulandu mu cintubwingi balalesha ukucite congo no kulishe fimaoma ukucisha pa nshita isendaminapo abantu.

Pa nshita tulelanda pa congo katulande na pa misowa ya kuloosha umuntu nga afwa ku cipatala. Uufwile nafwa, taletesha. Abacili mu kulwala baumfwe misowa ya munabo basakamana, umwenso wabekata abati nalimo ne fwe bene tulefwa. Bali ne filebakalipa mu mibili, twabalundilapo ne misowa. Mu mibele ya buntu bwinebwine ukulangisha ubulanda bobbe ku bantu cishibilo ca butuutu. Nakuba pa kuloosha bamo mataki fye, ubufi nabo. Fwe bantu icintu nga cakuponya pa musao tukapakapa fye; nga wingakwata na maka ya kupunda ninshi nakuba cikupitile mu mbafu.

Ukukolwa. Mu mibele yesu fwe bantu ukukolwa te mulandu sana. Mu cisungu ukukolwa mulandu nganshi, pambi kuti wafika na mu cifungo. Ala! Ne unwene fye ubwalwa bwandi ne mwine, kabili nshicitile nangu kamo, tatuumene na muntu, nshitukile muntu, nacipungushima fye nawa ne mwine, bena abati wabifya! Awe kanshi ubuteko bwa shino nshiku buli no lufyengo! Iyoo ubuteko tabubipile mu nshile i iyoo. Pa mushi pa mwenu nga wakolwa, wawa na panshi te mulandu sana, pantu bonse nabakwishiba. Kuti batila fye yangu ba nalumebantu bakolwa; awe na bukwebobe aisakwimya, aita na nkashi yakwe ati seni mutwale abantu ku njanda mubasunge. Capwa. Mailo mwalaseka mwaya na ku kunwa na bumbi. Mu cintubwingi ukukolwa kwa kotalansuka mulandu, we ushikwete na

bukwe bobe wakwisakwimyako, ni bakapokola e bengakukusa, bayakusendamika mu citutu. Mu cintubwingi ico ukukolwa kwabipila nico abantu babi pambi nga bamona taukwete mano nukolwa, abati katumupume tupokeko impiya. Pambi mu kotalansuka bamotoka ne cinga kuti bakushona. Pambi bamotoka mu kutila natulambe uyu muntu, e bayaipunka ku cintu cimbi bafwa, atemwa icuma cabo caonaika. Kanshi ubwalwa tubunwena nshi nga te kukolwa? Kabinge eco tufwaila ubwaluma ubwakuti wakolwa bwangu. Ukolwe kabinge batile wabifya! Ee, ubwalwa tunwena ukusansamuka twangale bwino, nomba wiesha kukolwa.

Insaka

INSAKA NI njanda iyabule fibumba mu mbali, umutenge wena pa mulu uwakubamo imfula na kasuba. E mulongana abantu ulucelo ne cungulo ku konto mulilo no kulande lyashi etc.; nangu akasuba kene abantu balekala pa nsaka nga tabali na milimo. Mu mishi ikalamba insaka shabamo ishingini ukulingana ne fitente.

Abalumendo ba ino myaka baleti ukwikale nsaka ni bushimishi, takwawama. Bushe imwe kuti mwatila shani pali uyu mulandu? Nalimo uyu musango wa kwikale nsaka tukau-leke pantu ni muno cisungu. Bushe cikasumina ukuleke nsaka? Bushe nga twalaikala umo umo mu njanda atemwa pa lukungu bushe icitendwe cikatupanya?

Pali aya mashiwi abanandi balanjasuka abati nga twaleka ukwikale nsaka kuti twalaikala babili nangu batatu-batatu mu njanda, elyo icakulya nga caisa twalalya pa cisungu pa mulu we tebulu. Bushe uyu musango fyalekana pi ne nsaka? Kanshi ukwikale nsaka takwabipa iyo, ifyabipa pa nsaka misango ya citutu iicitikwapo limolimo.

Ifyabipa pa nsaka ni'fi:

1. Ubwali nga bwaisa babuteka panshi pa fipapa fya mbalala ne ntoyo ne mito ili mupepi.

2. Ukuibuba pa kape ka bwali kamo no kusambo kuboko kumo bati e bulumendo!
3. Ukuteka abaice amakombo kwati basha.
4. Ukufinye filyo. Nga filya bambi kuti pali no bushiku abukile fibi no kulya talefwaya, nga amona cilya ababiye batendeka ukulya ena alesaka fye amate.
5. Ifikansa no lubuli.
6. Ulwambo.

Ii e misango yabipisha pa nsaka. Kanshi nga caliwama ukwikala pa nsaka, calinga ukuleke misango ya kuteko bwali panshi pa fisoso pantu impantila kuti shiletobaukilamo pamo ne fintu fimbi ifibi ififwile fyaonaulo mutende wa muntu. Kabili ukuibuba pa kape ka bwali kamo kene abantu icalo cituntulu nako takwawama pantu umwela ubi nangu amalwele ayali ku bantu abalekana-lekana kuti yakumana ku bantu bonse mu nshilei. Ukuteka abaice amakombo ici busha ubwine bwine, kabili catulanga ububi bwesu no buliili. Kabili ku mulandu wa kuibuba pa kape kamo, ici naco kuti cacitika bwino nga bengapekanya ku bakashi babo ukuti icakulya cileishila pamo pene ukufuma mu bakwete monse, uwapelwa aleka fyaba fye ifyo fine pantu lyena ifilyo kuti fyafula abantu te kuti baibube pamo.

Mu matauni ya cisungu insaka taimoneka. Lelo nshiletasha nati caliwama, nangu ukulanguluka nati calibipa iyoo. Nomba ico ndelandapo fye cakuti ilingi mu makompaundi ya cisungu umuntu kuti aluba ne shina lya mwinamupalamano wakwe. Apa tutontonkanyepo bwino. Bushe kwena nangu ni mu cisungu mwine eco calingila ukuluba na untu mwapalamana nankwe amayanda, nangu engaba wa mushobo umbi? Ici cimo-neka ukuti te cisungu cisuma, pantu na Basungu abene nga walokekesha kuti wasanga ukuti tabalubana sana iyoo, bali-shibana. Nangu ifwe bene mu mishi tuleshibana. Kanshi ici cisungu ca kulubana cifumine kwi?

Calishibikwa ukuti insaka nalimo ikapwa limbi, lelo ici-pamfishe, bushe ikapwa lilali? Ukubako ukwikale nsaka takwa-

bipa, icabipapo misango ya bututu. Nga twingaleka lelo imisango ibi, abana besu ku ntanshi tabakasose ku lwa kuleke nsaka nga basanga imisango ili iyawama. Pa Cibemba batila "mwikala paweme mwine apawamya", kabili babikapo na limbi abati "akacila ka mbushi kasengula apo kekele". Kanshi e mukuti ni ncito yesu fwe bene ukuwamye misango intu tuleikalilamo. Nga twafilwa ukuwamye misango ya mu mishi mu myesu umo tuleikala, kanshi ninshi icalo cesu tacakamone kupusuka kubututu na malwele ne mfwa fikalatucusha fye pe.

Ukulwala

UMULANDU WA kulwala nao watulubila kumo. Umuntu nga alwala, umubili walakalipa, citendekela fye ku mukashi wakwe, bwangubwangu apalamiko butanda ku mulilo ukukabileko, umulume atendeka no kuikanga. Elyo umukashi ayasosa kuli banyina ati abenamwandi lelo nabalwala, umubili tausansa-mwike. Abafyashi balayeba umwana wabo abati kanshi cinshi mushisosele kale nga kusuka twaeba abacenjela bafwayako muti. Cilya bafika pa mwinshi bafukama, elyo batendeka no kulande fyebo ifyabulanda abati: nga kanshi we mwana ukulwala kwine uku kwaba shani, te kuti muleyangala fye no mubiyo umutende, kabili-na-kampindi-na-kabushe, ukulwala takwawama, kabili nine walungama pano mushi.

Elyo bwaca ulucelo, na bantu bonse mu mushi baishiba ukuti kampanda nalwala, batendeka no kwisa ku kumupempula. Ubulwele nga bwaikatisha, nomba alati uyu aleto muti, uyu aisanapulula mabula ya kwesha. Batendeka no kulanda abati awe mwandi ulya mulumendo tailwalile fye bantu ba muno mushi e bamulowe. Napo nga tacinakileko pa nshiku shibili lyena batendeka no kulandilapo abati awe mwandi uyu mulumendo nalwalisha, tapusuke, alefwa pantu no mubili nausafuka no kusafuka. Nomba na pa kumupempula balaisa

fye abengi, na kayanda kacepa, bambi bali na panse, no kulanda balelanda fye ifyabulanda, no kusoselapo fye abati alefwa, no mwine aletesha. Umulwele pa kumfwa aya mashiwi atendeka no kusakamana mu mutima, asuminisha no kusuminisha ati cinecine kanshi ndefwa pantu abakalamba tabapusa kebo. Mu kutontonkanya umusangoyu nomba no bulwele bwakomamo ne sembe, calundamo no mulandu wa cipuki ca mulilo no bwingi bwa bantu mu kayanda. Mu ca musangoyu, umuntu atendeka no kupumbuka; baleti bamukumbilako utumusunga, bamona fye abilula menso. Apo pene bambi batendeka no kulila; elyo nomba na bantu balalongana abengi baisapoka no mwela onse uwakuperna umulwele, nomba no waciba uwakupusuka no kufwa afwa. Pa kufwa kabili batendeka no kulwila balalwila uwakuti afwile mu maboko yakwe; nalume ati iyo ine ne nalume nine cawamina ukuti umwipwa wandi afwile mu aboko yandi, nasenge nao ati iyo nine calinga, wishi mwaice palya ati iyo nine; nomba umuntu alekela fye umweo mu mpasase no busanso.

Ukubakwena ukulwala tulalwala bonse, no kufwa nako twalishiba ukuti fwe bantu tulafwa. Lelo amalwele yonse ayesa tayeshila kulya muntu. Nga kanshi cinshi umuntu nga alwala, apo pene batendeka no konaule cisubilo ca kupola!

Ifyo caba kuli ifwe fwe bantu nifi; umubili wa muntu ukonkelela ukulingana nefyo umwine aletontonkanya. Umuntu nga atendeka ukubomba akamulimo, elyo pa kashita kanono atendeka ukwelenganya mu mutima wakwe ukuti abomba sana no kunaka anaka nganshi; cinecine uyu muntu kuti fye bwangubwangu aikala panshi alatusha nelyo ashinakile icine cine. Icalenga ukuti pakashita kanono uyu muntu ekale panshi, aletusha mulandu wa kuti umwine eka abika ukanaka pa mubili. Efyo caba na ku mulandu wa kulwala; umuntu nga alwala elyo ababiye bamuletelo mwenso abati ulefwa, cinecine uyu muntu kuti akonkelela aya mashiwi e yalenga no kuti alwalishe no kufwa afwe ukulingana na mashiwi na mano mu mutwe.

Abantu abengi muno calo balafwa ku mulandu wa kusakamana. Bushe tamwatala amumona uko muntu umutuntulu uwaina nga atendeka ukusakamana kuti aonda fye ku ka-kumulu pambi no kulwala alwala.

Ukuleta amashiwi ya bulanda-bulanda ku mulwele, e buloshi, pantu muli nga mwebalemulange nshila ya kumutwala ku mfwa. Kabili tacalinga ukuleka abantu balefula mu njanda ya mulwele pantu abatuntulu kuti bacefya umwela wa kupema umulwele; fwe bantu ubumi bwesu bwaba mu mwela usuma nga tapali mwela ninshi tapali bumi, nga filya fine isabi nga walibika pa mutenge apashili menshi kuti lyafwa.

Nalimo umulandu usakamika bantu ukuti baleisa abengi mulandu wa kutina ukwambwa abati nga tatulepempula mulwele bakulati baluulu nalimo baloshi. Ici tacili na kubefi, ukuila pamo pene e buloshi.

Kabili pa mulandu wa kutwalo mulwele ku cipatala napo epo kuli ukuluba. Ifwe bantu tutila ilyo mulwele alwalisha pa maka elyo twamutwala ku cipatala! Ici cintu umuntu onse uwamano afwile ukulondolwelako na bambi ukuti insalu nga yalepuka akapunda akanono calinga ukuitwala kuli telala bwangubwangu. Bushe insalu nga ilelepuka no kusakamana iyo, mpaka yabola sana elyo watwala kwa telala, na telala wine kuti ayafilwa ukubila pantu kuti aleti abila apa, yamosauka pambi. E pamo no mulandu wa kutwala umulwele ku cipatala, calinga ukumutwala bwangu ubulwele tabulaikatisha.

Ukusowa

UKUSOWA E MUSANGO umo uo kuno mwesu tulungilamo inama. Ukusowa nga cintu cisuma sana aciba ca kufwailamo fye nama, nomba califulungana ku musango wa kufushanyamo ifinko-konkoko ne fimashiwi. Ecalengo kuti bamo shino nshiku basose ukuti ukusowa kubi. Limbi pa mushi nga pafwo muntu,

nomba nga tabeshibe bwino ifyo umuntu afwile ku bulwele, batunganyapo muntu umo uwa mu mushi abati e umu- lowele pantu eo baile nankwe ku kufundo lushishi nangu ku matete. Elyo pa kufwayo kushininkisha nga eo, balamutemb- she ntembo abati nga e wipeyo mwana wesu, cisuma, inama shiyefwa ishiliume; nga teo, cisuma, shiyefwe shikota. Bayapita balesamuna masumbu, batendeka no kusowa. Inama nga shafwa ukulingana nefyo balefwaya, uyo muntu minshi aikate nda ukulu, mpaka nao bakamushimpe amabu panshi. Kabinge conse inama nga shakano kufwa, nalyo tekuti bapeme nakalya, abati uyu muntu cinetine muloshi sana sana pantu alesha ne nama ukufwa; lyena baleko kusowa baya ku kubuka mpaka fye cimwi- kate nga bapeme.

Ici cintu, lufyengo ulwimelwine. Bushe mfwa ya muntu io mwe bantu babye mushishibe uko ifumine, inama sha mu mpanga kuti shaishiba shani?

Ifi fine nangu umwana afwa pa nganda, mpaka baye ku ku- sowa bayemona iciliyo mwana nga cifumine kuti nyina ate- mwa kuli wishi. Uyu musango kuicusha fye, kabili bushe- nshi, pantu inama tashaishiba ukutule mfwa ya bantu mu mushi; impombo tashaishiba baloshi. Nga mulcfwayo kwi- shiba abaloshi ba mu mushi, lekeni numbulapo bamo, ni ba- kwindi, inkufu, ifipu, imititi, inda, balunshi, bamungwiriwi, ifiko, kabinge ubulam no bupo!

Ukusowa kusuma ni kulya ukwa cilungile, apabula mashiwi nangu yamo. Nga mwaika mu mpanga, mwafulubula masu- mbu, abakalamba bakomona ne ntekwe sha fwaka mu misana balapepa fwaka, elyo balapingushanya umwakuteyela abati; iwe shikuluCanda isumbu lyobe ifume mu kaculu llyeshinta mu katwani elyo nobe shikulu-Bwalya-mwauume mupakane na shikulu-Bwalya-mwanakashi muyefsha pa ntulo ya Lwela pantu umukota ascendema muli aka katwani, elyo abaike baye- munyanta ese nasensimana! Aya e mashiwi yalanda abakala- mba mu kusowa, kuti balesosakesha fye kwati epo bamuka-

kila! Lelo fyonse'fi te mulandu pantu tafili kubuka.

Inama nga shabula mu kusowa, tacilingile ukufushanya fya kusosa. Icilenga ukuti inama shikane ukumoneka ni mukuti mu celu tashilimo nga filya fine fwe bantu tatwikala pamopene pe.

Ukwela

ABANTU NGA bamona amenshi yacepa mu tumana, elyo bate-ndeka ukulanda ku lwa kwele sabi. Imiku iingi citendekela pa nsaka, nga bamono bwali bwa musalu bwakonkanyo kwisa. Asuka umo asosa ati: yangu bane ifyo tulelye fisashi inshiku pe no mumana naukama, bushe ninshi tekuti tuyetweshe ukwela? Umbi nao ayankula ati; ngefyo na ine apa naile kuteta matete pa mawilo ya Lukulishi nasangile amenshi yalefika fye mu makufi. Na umbi nao akonkeshapo ati: "Cinecine tupanishe fye, ngefyo apa pa mushi naile mailo, apa pa uyu mwi-na-mfumu-ashinkisho-munani, nasangile baliya ku kwela, pa kubwela baishile nabalikome cibi!" Awe bonse basuminisha abati natukaleya bane.

Icungulo baeba abakashi babo ukuyapululo buba ne finko-lwankolwa fimbi ifipaye sabi. Ifintu fyonse nga fyapekani-shiwa, ulucelo baima baya; ku mumana nga kutali, ukulingile ndo pa nshila, baima fye bonse kumo na balumbwe. Nga bayafika, balasaka ne nsakwe sha kusendamamo, ulucelo abaume balaluke myono no kupanga amamba. Bwaisaca ulucelo lumbi epa kutendeko mulimo.

Pa kusungila batala basalapo munabo umo uo bamona uuko-lwo bwalwa bwangu, e wabalilapo ukuteko museke wa buba mu menshi. Ici bacilosha mukuti cakolwa nga e wabalilapo kusungila, ne sabi nalyo kuti lyakolwa bwangu ukupashanya cibinda! Pa nshite i ninshi bonse batalele fye tondolo mpaka

bonse basungila elyo bafuma balalolela. Cilye sabi lyatendeka ukufuma, elyo cibinda aikatapo limo aposa mu mulu, asosa ati: "Fyafwa fyabola!" Bonse bapoka, elyo batendeka no kwela. Uyo uwakano kwela ninshi akama no koca. Bacla fye kasuba konse, ubushiku bwakonkapo nga balefwaya balatola mateba.

Napo nga bashama, isabi lyakano kufwa, lyena batunganyapo bamo abati e "balamfishe". Balauma ne mbila pa nsakwe abati: "mwe fibantu mwe nga kanshi caba shani, mwalishibo kuti kuno twaisa ku kubamba cinshi muleikatila pa lwino? Ni-mwe mulamfishe sabi lyakano kufwa?" Nga palipo abanakashi bamo abali no tumafumo kuti ebo babepesha babebelapo no kubeba abati: "Bushe cinshi mwakonkela kuno nelyo mwai-shibo kuti muli ne mibili ibili mwe balwani mwe ifyo mwaba no mufulo!"

Nga babwela ku kwela bafika mu mushi, batendeka no kulwale mpepo mu mubili; pambi kuti balwala fye umushi onse, elyo bena pa kusosa abati: "Amenshi ya muli ulya mumana tayawama pantu bonse fwe banyantilemo natulwale mpepo." Elyo nangu bengaya buka ku njanga te kuti basange icilengele ubulwele bwa mpepo kuti bayayampulako fye ifya buloshi fyeka fyeka. Umfweni icilenga ukuti abaile ku kwela besebawale mpepo, ni munjwini uwaikala ku lulamba lwa mumana e wabasumine epa kubashila no bulwele bwa mpepo ubo mu Cisungu batila *malaria fever*.

Abantu batila nga baya ku kwela, batiinako fye fintu fitatu: inkalamo, ijwena ne nsoka pantu eflyo baishibisha, kuli munjwini kwena tababika na mano. Inkalamo ne nsoka ne jwena nga fyamona bantu kuti fyatina fyafisama, munjwini wena iyo, tatina bantu nangu panono, aba nakapumpu.

Kabili cilya ica mulandu wa kulamfya naco cintu icabule nshila; e bufi, e kubepesha, e kusabaila isabi nga lyabula. Imisango ya kale iisuma tuli no kuisunga, imisango ya kale iyabule nshila iili ngoyu wine mulandu wa kulamfya yena teyo.

Icilenga ukuti isabi likane ukufwa ninshi ububa tabulumine, atemwa amenshi nayafulisha ne sabi lyacenjela lyabutukila ukushili busanso, epela.

Ubulembo

PA MULANDU wa kupeepa fwaka napo palefwaikwa ukulanda po amashiwi panono, pantu uyu mulandu nao limbi ulafulu-nganya. Ubulembo bwa kupepa fwaka wa sekeleti nabo abantu nga tababucenjelele bwakulaleta amalwele. Nga taukwete fwaka te mulandu ukulomba ku mubiyo, lelo icabipa kutila, "nshilako mune ako kene". Tacawama ukupepa akamushanga ka sekeleti kamo abantu babili. Nga tapali mushanga umbi uwakuti umubiyo akupele upeepe, kuti washipikisha fye, icilaka tacatala acipayapo muntu, ni kale abantu batampile ukupeepa. Tekuti umubiyo afumye fwaka ku kanwa akupele nobe ubike ku kanwa, ici cintu cabipa na mu menso, ici camoneka ngo kupisha umunwe mu kanwa ka mubiyo elyo wabika mu kanwa kobe.

Ubwalwa bwa katubi nabo e bwaba no musango uwapala ngo kupeepa akamushanga ka fwaka abantu babili. Bulya bwalwa nabo ni ku musango wa kunwena ku mutete umo abantu abengi.

Umulandu walenga ububi bwa kunwena ku mutete umo pantu muli ifintu ifingi, ifili ngo kwambula amalwele, no munwena.

Umuntu ne Ndalama

INDALAMA NASHO e cintu icifulunganya amano ya muntu mpa-ka shamullosha icilosheloshe mu misango iishiweme. Kanshi

kuti calinga ukulanda pa mulandu wa ndalama cinono. Bushe umuntu nga akwipusha ati ndalama cinshi, bushe kuti watila shani? Indalama cishibilo ca cuma. Ulupiya lwekalweka ululi fye mu mufuko te cuma nangu panono iyo, fikopo fye; cishibilo fye ca kuti uli ne cuma ukulingana no lupiya ulo lwine ukwete. Ulupiya lusanguke cuma pa nshita washitamo icuma, eico batila ulupiya cuma. Kanshi bucuma bwa lupiya bwaba ku mwine uushikwete, nge pali ayashitamo ifyafye bushe ninshi nalyo kuti ati cuma pantu nshitile ne ndalama! Ulupiya e cintu ico umuntu engasangulamo ifyo atemenwe. Ulupiya kuti walusangule sabi kuti walusangule nama, umucele, insalu, insapato, incinga na fimbi ifyo wingafwaya, fyonse ulupiya kuti lwasumina.

Kanshi ukukwate cuma kano wakwate ndalama na mano. Nga wakwata indalama sheka amano nakalya kuti wayashitamo ifyafye.

Bushe umuntu kuti abule ndalama ashita imyunga epo alelala.

Epamo pene no kubule ndalama wasangulamo ubucende.

Ubucende teti bukubombele milimo nakalya, kuti bwakuletelela fye. Indalama nga washisangulo bwalwa kulila ubunwe na mano pantu ubwalwa nga wabunwa bubi-bubi kuti bwakucite filonda. Indalama shitumishi shesu, te cakwesha ukulekele ndalama esho shilekutuma we mwine, tupashanye ku musango wa ncinga, uwenshe ncinga muntu uuli pa mulu e uleipindulwila mu nshila, ubulendo lyena kuti bwayafumina; lelo umuntu nga aikalapo fye pa ncinga no kuti alepindulula nakalya alekele ncinga eyo ilemusenda, kuti yamutwala mu mpanga yayamucena ku fimuti. Epamo no mulandu wa ndalama, umwine ndalama nga aleti amona fye shafula, na mano yapwa, kuti shamutwala ku kucita ifyo ashingafwaya pa numa.

Abantu abengi balalanda ukuti takwaba icacile ndalama.

Umntu nga naikala pa mushi wakwe no mukashi na bana, ne fyakulya no twakufwala utwamulinga ninshi ali bwino ukucila indalama. Umutende walicimfya indalama, we muntu

nga uli umutende na maka, ninshi uli bwino ne ndalama teti shikwanshe pantu uli bwino. Nga taulesunga mutende no mutima obe kuti walwala ne ndalama shakwansha. Kanshi nga uli umutende ne ndalama shilemoneka calinga ukucenjela pa kukana-sangule ndalama mu fintu ififwile fyaisaonaula umutende obe.

Aya mashiwi tayaletila umuntu wa mano elafwaya ndalama; iyo, yalolele mu kulondolola ukuti indalama limolimo shintu shatumpa sana kabili shilonaula ubumi bwa muntu nga ashi-tumpila. Ukeshepo ukukongola indalama sha bene, elyo uka-filwe ukubwesha ukamona ifyo shikakusangulo musha wabo.

Kanshi mu mulandu wa mpiya namo mwalinga ukukwata amano.

Ukukobekela

UMWANA NGA akula ukulingana ne funde, no kuyumfwa bwino, apekanya ne fya kutekela ijanda lyena kuti bamuleka akobekela. Abalumendo bamo balaluba sana, pantu kuti asobolasobola fye apabulo kwishiba ifili mu kati; limbi bakonkelela fye co baleti bamona akakashana kaleti nda kalecinda kaletekenasha, atemwa pa kwimba kaletololoka, awe bafwa balala abati twapafwa cisotwe! Kanshi pambi mukati ni cinokole. Epamo pene na bakashana bene, nabo kuti ico bamona akalumendo kali akayemba umubili no kufwala; nakabula na tiki nakasankula amapesa kabikile mwi tumba yaletimo sakayasakaya bafwa balala abati twapafwa imbulandi.

Bamo basontelelwa fye ku bafyashi babo abati we mwana calinga tukakutwalile nsalamu muli ilya njanda, e mwakaba, bakankala, cacita shani na shani. Umwine atila ntinti ukukana, abati nga wakana ninshi tatwalemonana nobe mu menso, basuka bamunasha. Ukubako umukalamba tapusa kebo apusa

akabwe; lelo mu fya cupo mwena mwandi no mukalamba wine kuti apusa. Calinga ukumuleka fye umwine aifwaile uwile pa mano yakwe, kabinge nomba nakula mukalamba ali na mano, no kwishibe fyo alefwaya. Elyo abakalamba kuti bamwafwako ukusumina nalimo ukumupingululako nga tacilingile, nomba ukumupatika kwena teko. Umulandu wa kupatikisha mu cupo ulaleta ubwafya nga baupana, ecilya besamukusosa abati "awe ne mwine nalikene balempatikisha fye". Cinecine takwaba umwaume uwingatemwa ukumfwa aya mashiwi ku mukashi wakwe. Abakalamba nga pali umulandu uo beshibe ukuti nalimo kuti waisayafya kuntanshi, calinga basoselapo pa kuti bankobekelwa bakwate amano.

Ukuupa umwanakashi uwasambilila mu sukulu e mulandu ule-cusha abalumendo ino myaka pantu bomfwa ukuti nga waupo mwanakashi uwasambilila ninshi waupo mwaume mubiyo, pambi abati ninshi waupe sembe. Abati uwasambilila tatekanya, acite cicitecite no kulemba utukalata twa bukumanino. Abalandefi baba no bufi, kabinge e bafwayo kubwesha icalo ku numa, kabili e balenga ukuti abafyashi ba bakashana balekana ukutuma abana babo ku sukulu. Icalo te kuti cishibuke nga balesambilisha abaume beka, bushe nga wasamba umukonso umo umbi washala na matipa bushe kuti wamoneka ubusaka? Kanshi ekuti calinga abanakashi nabo balesambilila, no kupa cikashana uwasambilila cintu fye icawama nganshi. Umwanakashi uwasambilila bwino te kuti akane ukumfwa amashiwi yalelanda wiba. Uwasambilila bwino te kuti alembe inkalata sha bukumanimo. Nga alecitefi ninshi kwi sukulu aileko fye, no kumfwa taleumfwa amafunde no kusambilila ninshi tasambilila. Ishiwi lya kutila "uwasambilila" talyalola mu kutila uwaishi-bo kulemba no kusoma nalimo ukulande Ciinglishi epela, iyo. Ishiwi lya kusambilila lipilibula ukuti ukufundwa bwino amano ya kwikalila bwino, umuntu musuma, pano calo. Ta-

kwaba isukulu nangu limo ilisambilisha abantu ukupusauka. Isukulu e lisambilisha umuntu ukutekanya. Isukulu talifundisha bakashana bucinokole libafundisha ubupete no kubomba bwino pa njanda. Cikashana uwafuma ku sukulu nga takwete ii misango ninshi tasambilila nangu panono iyo, cafyé, no ushaileko ku sukulu awamapo ukucila umwanakashi uwaileiba ishina lya kusambilila apabula ukuti abe uwasambilila mu mutima.

Abakashana abasambilila limo limo balaba abantu abayafya ukwikala nabo, nalimo e cilenga abantu abashishibe umocilolele balande ukuti babi. Pantu, cinecine cikashana te kuti atemwe umwaume nga aba iciwelewele. Umukashana te kuti atemwe ukwikala imikalile ya cituutu. Umukashana uwasambilila, te kuti atemwe ukwikala mu mpumo pe na pe, pantu alisambilila, alishiba bwino ukuti ukupumwa kuti kwatukisha umubili no kulenga ukulwala. Elyo nalyo line nga untu afundwa bwino te kuti akusalule iyo, kanshi ninshi kuti cayafya fye. Calinga ukwishiba uwasambilila icinecine no wakuti aileko fye. Mu cisungu mwabamo ipinda ilyo batila "ukusambilila panono kulaletelela".

Impango

PA KUUPA umwanakashi ku mwesu na ku fyalo ifingi balaleke mpango sha kwimana. Ici cintu tacabipa iyo, cisuma. Nomba pa mulandu wa mpango calinga ukwishiba bwino. Impango teshilenga ukuti abantu bopane iyo. Icilenga abantu ukuupana citemwiko ceka. Apabulo kutemwana te kuti pabe icupo nangu pengabe mpango. Kanshi impango sha cupo icinecine: citemwiko. Nangu pashingaba mpango sha ndalama nga pali icitemwiko abantu kuti baupana. Ecalenga kanshi tacawama ukulumya impango sha ndalama, calinga ukulumya icitemwiko pantu e cupo.

Pa kushitishe nombe paba ubukwebo bwa kupangana umutengo. Umwine wa nombe ati leta indalama ishingi pantu ii nombe naliikusha bwino taumwene ifyo ili iyaina. Pa cupo pena te ifyo iyo, pa cupo tabashitisha bana. Umutengo wa cupo citemwiko ca mwanakashi no mwaume, epela.

Icikuuku

Umulandu umbi uonaulo butetekelo bwa muntu, buliili. Tacawama ukuliila mu kwapa. Calinga ukusakamanako na beni nangu bengati te bantu bobe. Abantu abaishiba bwino ii nkaama ya kusunga abalendo bena no lulumbi lwabo lufika fye ukutali. Bushe nga uli umweni ciba shani nga wafika pa mushi elyo bakutana ne nanda, nalimo nga wafiko bushiku wabulwa na menshi no tukuni. Kanshi cawamisha ukusakamana abeni.

Tacawama nangu limo ukulanga abeni mu nanda iya fisumi. Ici cena e buloshi, pantu ifisumi filaleta malwele mu mubili wa muntu, pambi uyu muntu afwa. Ninshi niwe wamulowa.

Amalwele yabi Ayashifwaikwa

PAKALE UMUNTU nga alwala utuswende, abantu balemuti-na sana, bamufumya na mu mushi ayaikala eka mpaka apola. Ici cintu mwandi caweme nganshi. Nga kanshi cinshi shino nshiku balekela uyu musango wa kotaluka ku muntu uwafilwele. Shinonshiku umuntu alwala amalwele ya musangoyu, tabalesa-kamana iyo, kuti fye nangu filyo balelya nankwe! Ici cintu, nabaluba sana sana. Nalimo e cilelenga na bantu abengi ukuti baleyambula amalwele, elyo aya malwele yaletanukila ku bantu

mu musango wa kukanaishibikwa. Kanshi cawamishapo ukumu-twala ku cipatala ukucila ukwikala nankwe alesandulula ubulwele mpanga yonse. Ku cipatala kuti bamuposha bwinobwino ukulingana. Cabipa sana ukwikala mu mushi no muntu uulwele amalwele ya ku mubili, *Pantu*:

Uyu muntu kuti ayambukisha bambi. Imiti imbi iya kuli shinganga te kuti ingamuposha ukulingana nefyo umuti wa ku cipatala wingaposha bwinobwino no kusamba umulopa wakwe. Umuntu nga tapolele bwino ku malwele ya ku mubili, ilingi tekuti engafyala; elyo nangu engafyala ilingi ne lingi umwana nao kuti afyalwa no bulwele mu misango iingi. Kabili umubili wakwe ilingi te kuti wiseuwame ukulingana ne funde, nalimo kuti aba ne filonda, nalimo umutwe uwamatingi-matungi, ne cimusowa kwati ni shicalo. Pambi kuti afyalwe mpofu, nangu ukulemana kwa misangomisango, ne lingi te kuti akule. Takwaba nangu umo uwingafwaya ukufyala abana ba musangoyu, kanshi kano ukubangilila ukucenjela bwangubwangu tacilafika mu lukula. Nga kanshi ukubangilila cinshi, ukubangilila kwa pakubala kuitalusha ku misango yonse iifwile yaleta ubu busanso ku mubili wesu. Ukucenjela kwacibili emukuti palya pene ubusanso bwamoneka, ukubutwala kwa dokotala pantu e fundi afwile ukuposha. Ubu bulwele nga wabutwala kwa shinganga wa tusupa ne nsengo, nalimo kuti bwapola, katwishi, lelo pantu nalimo teti eshibe ukuyasamba bwino umulopa, dokotala wena alipassa. Ubulwele nga tabusambike mu mubili, bamwano kuti baisasankata nabo.

Icifulo

CALILINGO MUNTU kukwate cifulo pano calo. Icifulo emukuti incende apekele umuntu alemona ubumi ne nsansa apabule fintu ifingi ifyakumucusha pe; kuno mwesu icifulo: calo, umushi,

ijanda ne fintu ififwaikwa pa kusungo mutende. Ukwenda-uke njikalo te cifulo ca mpomfu iyo pantu ubucushi no kusensembeka pa kumone cifulo cimbi fyafulisha. Kanshi nga twatontonkanya pali'ci, tulemono kuti kuno mwesu tatulai-shiba umo icifulo calola pantu tucili tuleyendauka milundu yonse apabulo kushikimana pamo.

Pali'ci abengi kuti bati pantu shino nshiku abantu bale-salanganina mu shancito ukutali. Aya mashiwi ukubakwena ya cinecine nomba ici te kuti cisende abantu bonse mu calo; epo cili icilengo kuti abantu bapate ku mwabo baconene ku fyalo ukutali; aciba fye ca mulandu wa ncito yeka abantu nga balabwela. Nga waipusha amacona wati bushe icalenga ukuti mucone cinshi; abengi kuti bakweba abati pantu ku mwesu kwafulisho bucushi, ubucushi bwakutema, ukupindila ne milimo imbi iyakosa iifika pa mutwe wa muntu fye umo. Elyo icikalamba cacilapo pali'fi fyonse mulandu wa misokolo pe na pe.

Natukutumane cinono tumone ifilenga abantu bapate pa cifulo apo baikala bayesokola pambi. Twasanga ukuti ifilenga abantu bakuuke pa mushi ninshi bamono kuti:

1. Imiti yapwa, no mushili wakuba,
2. Icifwafwa, umutende wacepa,
3. Amayanda yalabongoloka, ne nkufu shafulisha.

Ifi e filenga ukuti abantu baleyendauka pe apabulo buteko bwa mushi wa myaka yonse. Ifi e filenga ukusensembeka ku kukule misokolo.

Bushe ninshi tekuti tumone musango uwakucingilile'fi fintu? Pa kucingilile'fi fintu mwandi palefwaikwa ifintu fibili: Amano, no kubomba pa maka. Amano ya kutontonkanye nshila shipya ishakucitilamo imishi yesu, ukuleke misango ya kale iishawamisha. Ukubomba pa maka, pantu nangu wingaba na mano nga waba no bulamu kuti nefyo waishiba fyakwansha.

Amakuule ya pa Misokolo

PA KUKUULA amayanda pa misokolo calingo kukwata mano ya kupima amayanda pakuti umushi ukekale bwino. Ukupima incende iisuma iyakuti tamwishilemonapo bwafya. Epo fili ififulo fimbi ifyakuti nga ni mu mainsa amenshi yali fye taye-taye, elyo cilya kwaba ulusuba waluba napo yalola kano fye abantu bashanganana nganshi ku kwimbe fishima. Calinga ukubombesha e pa kumona amayanda ayakosa ayakuti taye-shilebongoloka pa myaka inono. Fwe bantu bafita tekuti tu-filwe ukucita amayanda aya njelwa nangu aya mabwe; nga kanshi kuti cayansha shani kabili na mayanda ya basungu yene bantu e batama matafwali no kukuula mpaka yapwa! Pa misokolo nga paiminina amayanda ayasuma, ayakulu, kabili ayakosa, umushi, tekuti ukote bwangu. Elyo kabili kwashala ukubomba pe na pe ukuwamyia injanda mukati na kunse epakuti bakwindi ne fipu ne nkufu tafimwene pa kufisama; pantu mu njanda nga tamulepyangwa no kuwamyie fintu fyonse ifisumi kuti fyatemwa. Ifisumi e fileto bulwele, ubulwele nabo e bulete mfwa. Bakwindi baleleto bulwele ubukali ubwakuti nga tababwishibe bwangu kuti bwalya bantu no mushi watalala na tondolo. Kanshi twamona ukuti icilenga ukuti amayanda yalebongoloka pa nshita inono mulandu wa kukuula bususubusus. Ifwe ifyatulesha ukukuula amayanda ya njelwa fyaba fye fibili: bulamu no bupo!

Twamona kabili ne cintu cimbi icilenga amalwele yafule yatufulumune na pa mushi, ici naco: busanku bwa kukana-wamyia mayanda yonse no mushi onse no kuiwamyia fwe bene. Ubusanku e bulenga icifwafwa pa mushi.

Kanshi cinecine ubulamu no busanku e filengo kuti umushi ukote, efilenga no kuti icifwafwa cifulumune abantu pa mushi. Palici nalimo kuti bati ngefyo abanakashi balapyanga no kushi-

ngula imiku ne miku. Ee ukubakwena ifyo fyonse balacita lelo mu njanda nangu mwingapyangwa nga tamuli mawindo ya kuti akasuba kalepita mu kati ifisumi kuti fyatemwa.

Umulandu wa kutema

ABANTU BATILA nga baikala pa mushi imyaka itatu, imiti yabo yatantalila basuka balakukila ku mitanda. Ku mitanda nako nga batemako ififwani fitatu-fitatu, nako kwine imiti yatantalila, pambi bakumanye fitemene na bantu bambi aba ku mushi umbi. Nga cabefi nomba kwashala fye ukulanda ulwa kusela bakayekula umushi pambi. Nangu bengakuka, ku misokolo nako kwine lumu lwine.

Nga kanshi icilengo kuti miti italuke cinshi? Mulandu wa kutema. Abantu abalalima panshi ya fye nga balakokola pa mushi umo pantu umushili kuti wafilwa ukutantalila nga baleubikako amano. Elyo nao wine kuti wakuba nga filya umushili wa fwaka ukuba pa ciputu nga tababikisheko mano. Nomba ici tacayafya nga miti pantu kuti caundapwa.

Kuno mwesu ku Lubemba umulandu wa kutema wakosa nga pa mukonso wa mukolwe! Abantu balasosa abati nga twaleko kutema bushe tukalya nshi. Nga twaleko kutema, tukalalya fye nga filya fine tulya kale, no bwalwa tukalanwa no kukolwa nga filya fine; bushe amale yamena ku mulu wa muti? Amale tulayabepesha cilya tusosa ukuti teti yamene pa mushilinshi apabule fisako. Bushe tawatala aumona ubule bwa pa cibunde ubwakuti icimutwe cili'fi! Ifwe eflyo twalecita na bamayo ilyo twali ku Fwaba, no kwikuta twaleikuta nganshi, kabili twaikele fye pamo pene imyaka yonse.

Pa kulesho mushili ukukuba kuti waipusha bafundi ba uyu mulimo ba Agricultural Demonstrators. Kabili calinga ukusengushanya ifisabo; emukuti wilatanda male pa cifuke cimo cine imyaka yonse, nga wacite'fi umushili kuti wakuba, kano

ukukwata ififuke ifikalamba fitatu nangu fisano ifili ngo bukula, pakuti umwaka wa pakubala watanda amale mu cifuke ca No. 1, mu mwaka wa bubili waisatanda mu cifuke icalimo imbalala, mu mwaka umbi waisatanda umwali cilemba, cilemba nao aselela mumbi. Pakuti amale yakabwelele mu cifuke ca No. 1 ninshi papite myaka ukulingana no bwingi bwa fifuke. Nga wingesha uyu musango bwinobwino, ukamona ukuti umushili tekuti ukube. Bonse nga bengacitefi fine pa mushi, tekuti insala imufulumune pa cifulo. Nga tawishibe bwino calinga ukwipusha abaishiba.

Umulandu wa kutema e ulenga imiti ipwe; uyu wine e mulandu ulenga abana ba shino nshiku baletina ukubwela ku mushi nga baya mu shancito, pantu balanguluka ukupululuka ku miti kasuba konse. Ukulima panshi musango uusuma, pantu ne milimo yacepako, takuli kufwembela no kusaila, takuli fisako, takuli kupindila myaka yonse; ifipinda fya ku fifuke kuti wapindilila fye limo na limo, kabinge takuli kufwaye misokolo pe na pe iyo.

Ulubuli

ICINTU CIMBI icisangwa muli ifwe fwe bantu pa nshita tuli mu bwingi, lubuli.

Ulubuli lwabipe cibi. Ulubuli e kamulimo akabula amali-pilo. Ulubuli te muti wa kuposha ukupatana kwa bantu nangu ifikansa fyabo.

Bushe ulubuli nalo muti wa nshi? Bushe nga mwapatana ulubuli kuti lwamwafwako ukutemwana?

Nga mulandu wa kupatana, ulubuli kuti lwalundapo fye ukupatana no kusuulana. Nga mulandu wa kutashiwa, umuntu ati nga nalapuma abantu elyo baletila kantwa wa maka, balemutiina balemucindika, nakalya; elyo bengamusuula nge yalya mani. Nangu umuntu engapuma abantu abengi eka, uku-

mutiina kuti bamutiina, nomba te mucinshi bengamupela. Umwenso bengamupela ni ulya batiina icinama ca mpanga. Inkalamo balaitiina lelo te mucinshi nakalya. Umuntu nga asanga apafwilile nkalamo, ukutiina kuti atiina nomba tekuti afumye cisote ku mutwe, nangu ukulanguluka nakalya, kuti afwisa na mate. Taumwene, umwenso kuti akwata, nomba ukulanguluka nakalya. Kuti atemwa nganshi, kabili alefwisa na mate.

E pamo na mu kulwa. Umuntu kuti acimfya umubiye ku maka, pambi no kumutiina bamutiina. Nomba uku te kutiina, uku kusuula pantu tamutemenwe. Ukutiina no kucindika tafyendela pamo. Umuntu uwakusuula tekuti akucindike nangu engalakutiina. Uku kutiina te kutiina iyo, kukanakufwaya, takufwaya.

Ulubuli taluleta mucinshi, taluputula fikansa, taluleta kute-mwana; talwakwata na malipilo. Umuntu uwalubuli abantu batila ciwelewele. Nga pengaba umulandu uulecusha umutima, calinga ukutwala fye ku cilye, e muti wa fyamusango yu.

Nga wapima bwino abantu abaishibo kuicindika, ukasanga ukuti tabakwata lubuli. Ukwesha ukuputule milandu yonse mu mutelwe e ntulo ya buntu bwinebwine, no kucindama. Ulubuli bututu sana, kabili sana, kabili sana.

BEMBA